

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

Інститут історії України

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавничарада:

Борис ПАТОН – голова
Льобомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
• Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЦЕНКО
Омелян ПРИЦАК • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ – головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ – заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ – відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Іван БУТИЧ
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦІК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРІГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 4

Книга I

Серія

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТВОРИ

(доба Української Центральної Ради
березень 1917—квітень 1918)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2007

ББК 63.3 (4 УКР)
Г91

*Випущено на замовлення Державного
комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою «Українська книга»*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядник: Світлана ПАНЬКОВА

Автори передмов: Владислав ВЕРСТЮК, Світлана ПАНЬКОВА
Автори коментарів: Олена БОЙКО, Світлана ПАНЬКОВА

Мовна редакція текстів М.Грушевського
та пояснення слів: Варвара ШУЛЬГА

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-499-4 (т. 4, кн. I)

- © Інститут української археографії
та джерелознавства імені М.С.Грушевського
НАН України, Інститут історії України, 2007
- © Коментарі, автори, 2007
- © Видавництво «Світ», дизайн та художнє
оформлення, 2007

РОЗДІЛ II

ІНФОРМАЦІЙНІ СТАТТІ, ПРОМОВИ,
ЗВЕРНЕННЯ ТА ПРИВІТАННЯ
(травень 1917 р.—квітень 1918 р.)

УКРАЇНЬКА САМОСТІЙНІСТЬ Й ЇЇ ІСТОРИЧНА НЕОБХІДНІСТЬ

Четвертий Універсал Української Центральної Ради ясно зазначив лінію політики Української Народної Республіки. Не розриваючи з традиційною ідеєю федералізму, зіставляючи Українським Установчим зборам останнє слово в сій справі, Центральна Рада для даного моменту, одначе, вважала потрібним підчеркнути повну й абсолютну незалежність і самостійність Української Республіки, себто її повне право розпорядження собою.

Першим мотивом сього кроку вона вказала заключення миру. З огляду на хитку і непевну політику народних комісарів, у котрих поза шумною фразеологією не виявляється в сій справі ніякого конкретного плану, ніякої навіть виразної тактики, Українська Народна Республіка, коли не хоче йти їх дорогою, мусить рішучо відмежуватись від них і повести діло миру зовсім самостійно, як окрема, суверенна, незалежна держава. Сей мотив оправдав себе вповні, і найближчі факти ясно впевнили історичну неминучість проголошення самостійності України. Великоруські “народні комісари” по останнім відомостям розірвали мирові переговори і zarazом об’явили повну демобілізацію*, так що се віддає Росію на повну ласку Германії. Українська ж делегація, виступаючи представницею Української Республіки як самостійної держави, довела до миру почесного, гідного, демократичного.

Другим мотивом проголошення самостійної Української Республіки була потреба більш рішучої політики в боротьбі з походом Великоросії на Україну під проводом народних комісарів. Поки не було сказане се останнє слово української державності і Українська Республіка не була відмежована виразно і рішучо від інших областей Російської держави, все ще знаходились охочі розглядати боротьбу України з большевицьким правительством Великоросії як боротьбу політичну, боротьбу партійну*. В ній, мовляли, беруть участь прихильники українства, з одної сторони, прихильники большевизму, з другої, а хто не хоче — може собі зіставитись нейтральним. Після проголошення самостійності Української Республіки ніхто вже не може ховатися в хащі нейтралітету, бо тепер є боротьба двох держав, України і Великоросії, в котрій всі громадяни Української Республіки, всі жителі її без різниці поглядів і переконання обов’язані підтримувати українське правительтво. Хто від того ухиляється — нарушає свій обов’язок перед державою, а хто виступає по стороні ворогів Української Республіки, будучи жителем України, той являється зрадником і бунтівником проти свого законного правительтва.

Третім мотивом, которого тут не будемо розвивати, а тільки зазначимо, являється необхідність повної свободи в упорядкуванні соціальних, економіч-

их і фінансових справ України. Українській мировій делегації в Бересті і в их справах вдалось зробити дуже багато — уставити товарообмін на вигідних підставах, свободу в торговельних трактатах, відповідну валюту для країнського карбованця* (462 карб[ованці] на 1000 германських марок олотом).

От ті кілька фактів і мотивів, які з повною очевидністю вияснюють, що роголошення повної самостійності Української Республіки було необхідною имогою даного моменту, історичною необхідністю, через котру мусить проти Україна і зробити з неї всі виводи.

Пройде сей незвичайно гострий і тяжкий момент, Україна перейде через сі потрясіння, її економічне і соціальне життя ввійде в свої береги, здобутки еволюції будуть закріплені, інтереси трудящих українських верств будуть заезпечені, культурні й національні умови українського життя утверджені, національні інтереси інших народностей України — також.

От тоді буде час розглянутись по сусідах, які зорганізуються навколо України*, і зміркувати, з ким буде по дорозі нашої селянсько-робітничо-трудовій народній республіці. З тими, з ким буде їй по дорозі, вона й уставить федеративну зв'язь, в інтересах кращої охорони завойованої свободи і соціальних добутків, забезпечення від визиску трудових республік чужою імперіалістичною буржуазією.

Але доти весь той тяжкий і небезпечний шлях до повного тріумфу наших демократичних і соціальних завдань Українська Народна Республіка мусить пройти самостійно, як незалежна держава, нічим не зв'язана в порядкуванні воїх справ і в страшній боротьбі на життя і на смерть за найвище добро — за свободу і незалежність, котру їй приходится вести.

В такій страшній боротьбі треба бути свободним і не зв'язаним! Се перша мова і велика необхідність — вимога самостійності, котрої тому мусять до станнього боронити всі, кому дорогі інтереси України й її трудового народу.

Вона прийшла, як історична неминучість українського життя, й її треба бстояти, щоб зберегти весь той дорогий зміст, котрий хочемо вложити в нашу народну республіку.

Не розриваючи з федералістичною традицією, як провідною ідеєю нашого національно-політичного життя, ми мусимо твердо сказати, що тепер наше асло — самостійність і незалежність.

с. 93 ...герб Гетьманщини — козак з мушкетом, і дехто висловлювався за те, щоб сей герб без усяких змін і взяти за герб нової України — серед прихильників цієї думки були відомий геральдист В.Модзалевський та художник Г.Нарбут. Вони зазначали, що прийнятий герб УНР не витримує “ніякої критики з боку геральдичного”, і на підставі аналізу геральдичної традиції обґрунтовували свою думку, що “більше всього має за собою право з боку історичного, як гербова емблема, — золотий (жовтий) козак з рушницею на блакитному полі. Але, позаяк кожний герб може мати, крім щита, ще й нашоломник, то для нього можна вжити гербовий знак князя Володимира. Таким робом цей герб і нашоломник будуть являтися емблемами історичної України, починаючи від перших часів її існування аж до останнього часу, бо гербовий знак князя Володимира був ухвалений за герб Української Народної Республіки. З боку геральдичного такий герб (в щиті козак з рушницею і нашоломник — знак Володимира) не зустрічає ніяких перешкод, щодо його обґрунтування і виконання” (*Модзалевський В., Нарбут Г. До питання про державний герб України // Наше минуле. — К., 1918. — Ч. 1. — С. 119–128*). Пріоритетність символу козака з мушкетом відстоювали й інші автори (див.: *Леонід К. В справі герба України. — Шлях (Київ). — 1918. — Ч. 2. — Лютий. — С. 33–40; Трембіцький В. Історичні та правові основи українського державного герба // Правничий вісник (Нью-Йорк). — 1971. — Кн. 3. — С. 131–133*).

с. 94 ...українські кредитові білети по 100 карбованців, випущені минулого року — йдеться про українські гроші, запроваджені “Тимчасовим законом про випуск державних кредитових білетів Української Народної Республіки”, ухваленим Малою радою 19 грудня 1917 р. Грошова одиниця УНР мала назву “карбованець” (Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 2. — С. 49, 338–339).

с. 95 Місяць тому Українська Центральна Рада, за пропозиції Морської ради, ствердила сей знак для уживання на морських флагах... — йдеться про затверджений Малою радою 27 (14) січня 1918 р. на пропозицію міністра морських справ Д.Антоновича проект українського морського прапора, блакитно-жовтого з золотим знаком князя Володимира (тризуб з хрестом) у крижі (див.: *Гречило А. Становлення українських національно-державних символів у 1917–1920 роках // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. — Т. ССLII. — Львів, 2006. — С. 114–142*).

Українська самостійність й її історична необхідність

Вперше опублікована в газеті: Народна воля. — 1918. — 2 березня (17 лютого)*. — № 21. — С. 1. Підпис: *М.Грушевський*. Передрукована в газеті: Українське слово (Львів). — 1918. — Ч. 58; часописах, що виходили в Німеччині в таборах полонених українців з російської армії: Вільне слово (Відень). — 1918. — 10 квітня. — Ч. 29; Розсвіт (Раштат). — 1918. — 1 квітня. — Ч. 17. — С. 2, а також у “Вістнику політики, літератури і життя” (Відень). — 1918. — 24 березня. — №. 12. — С. 170. З незначними правописними виправленнями автор вніс статтю до збірки: На порозі Нової України: Гадки і мрії. — К., 1918 (розділ “Самостійна Україна”. — С. 74–76). Передрук: *Грушевський М. На порозі Нової України. Статті і джерельні матеріали / Редакція і вступна стаття Любомира Р. Винара. — Нью-Йорк; Львів; Київ; Торонто; Мюнхен, 1992. — С. 63–65*.

Подається за публікацією в збірці: На порозі Нової України: Гадки і мрії. — К., 1918. — С. 74–76.

Стаття, написана під час перебування Малої ради в Сарнах, присвячена IV Універсалу УЦР. У ній обґрунтована історична необхідність зміни державної політики УНР, її відхід від принципу федералізму та перехід на позиції самостійництва. М.Грушевський висуває принаймні три мотиви, що спонукали УЦР до такого рішення й доводить, що воно було неминув-

* 12 лютого 1918 р. на засіданні Малої ради був прийнятий законопроект про запровадження в Україні нового стилю. Нове (григоріанське) числення було введене з 16 лютого 1918 р. 16 лютого 1918 р. рахували першим числом березня 1918 р. Тут і далі при датуванні виходу газет на першому місці подаємо дату за новим стилем, у дужках — за старим.

чим у тогочасних конкретно-історичних обставинах. Залишаючись федералістом, він стверджує, що Україна не розриває з федералістською традицією назавжди.

с. 96 ...Великоруські "народні комісари" по останнім відомостям розірвали мирові переговори і заразом об'явили повну демобілізацію... — йдеться про демарш голови російської делегації на переговорах у Бресті-Литовському Л.Троцького. 28 січня 1918 р. він виступив з авантюрною заявою, що радянська Росія війну припиняє, армію демобілізує, але миру не підписує. Скориставшись цим, австро-німецькі війська розірвали перемир'я й розпочали наступ по всьому фронту.

...все ще знаходились охочі розглядати боротьбу України з большевицьким правительством Великоросії як боротьбу політичну, боротьбу партійну — йдеться про намагання більшовицької пропаганди представити збройний конфлікт з Україною як громадянську війну між протилежними політичними таборами всередині України. Після проголошення IV Універсалом незалежності УНР ставало цілком зрозуміло, що це збройна агресія однієї держави проти іншої.

с. 97 ...уставити товарообмін на вигідних підставах, свободу в торговельних трактатах, відповідну валюту для українського карбованця... — йдеться про економічну частину Брестського мирного договору (ст. 7), згідно з якою сторони зобов'язувалися вступити в господарські стосунки, розпочати товарообмін, при цьому був встановлений твердий курс марки до карбованця (Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У двох томах. — К., 1997. — Т. 2. — С. 138–139).

...розглянутись по сусідах, які зорганізуються навколо України... — йдеться про визвольні рухи інших недержавних народів Росії, які також утворили національні організації та демонстрували прагнення до самовизначення. На той момент діяли Мусульманський виконком у Криму, Білоруська Рада, Башкирська національна рада (Шуро); Сфатул—Церій (Рада краю) в Молдавії, Південно-Східний союз козачих військ, горців Кавказу та вільних народів степів, організаційно оформилися національні рухи на Кавказі, в Прибалтиці тощо.

Новий час

Вперше опублікована в газеті: Народна воля. — 1918. — 2 березня (17 лютого). — № 21. — С. 1. Підпис: Г. Авторство статті встановлене за автографом, що зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім.В.І.Вернадського (Ф. І. — № 11191), та фактом внесення її автором до збірки: На порозі нової України: Гадки і мрії. — К., 1918 (розділ "Інформаційні статті". — С. 109–111). Автограф статті (підпис: М.Грушевський) написаний червоним чорнилом на 7 аркушах без звороту в 1/4 аркуша, містить виправлення олівцем над нерозбірливими словами іншою рукою (за почерком, вірогідно, дружиною Марією Сильвестрівною або донькою Катериною). На першому аркуші зверху ліворуч розпорядження: "ціцero". При порівнянні автографа з газетним варіантом статті встановлено, що стаття видрукувана лише з незначними правописними виправленнями. Публікація в збірці відповідає правопису автографа. Передрук: Грушевський М. На порозі Нової України. Статті і джерельні матеріали / Редакція і вступна стаття Любомира Р. Винара. — Нью-Йорк; Львів; Київ; Торонто; Мюнхен, 1992. — С. 104–106.

Подається за публікацією в збірці: На порозі Нової України: Гадки і мрії. — К., 1918. — С. 109–111.

с. 98 Кілька день тому Центральна Рада ухвалила закон... — йдеться про закон, ухвалений Малою радою 12 лютого 1918 р. під час перебування в Коростені. Перший пункт закону визначав: "Завести в Українській Народній Республіці нове (григоріанське) числення часу з 16 лютого 1918 р. 16 число лютого рахувати першим числом місяця березня (марта)" (див.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У двох томах. — К., 1997. — Т. 2 — С. 165–166).

З М І С Т

	с. текстів	с. ком.
<i>В.Верстюк. ДОБА ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ В ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ СПАДЩИНІ</i>		
<i>М.ГРУШЕВСЬКОГО</i>	V	
<i>С.Панькова. ВІД УПОРЯДНИКА</i>	XVII	
Розділ I. СТАТТІ ЗІ ЗБІРКИ “ВІЛЬНА УКРАЇНА” ТА ІНШІ ПУБЛІКАЦІЇ		
ПОЧАТКОВОГО ПЕРІОДУ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ		
(19 березня—15 квітня 1917 р.)		
	1	279
[Промови на українській маніфестації у Києві 19 березня 1917 р.]	3	279
[Звернення] “До українців — професорів і преподавателів вищих шкіл”		
[21 березня 1917 р.]	5	280
Велика хвиля	6	281
З старого і нового	8	284
На Всеукраїнський з’їзд!	11	285
Повороту нема.	13	286
Від слова до діла!	15	288
Народностям України	18	290
По Українським національним з’їзді, 6—8 квітня.	20	291
Чи Україна тільки для українців?	23	293
Розділ II. ІНФОРМАЦІЙНІ СТАТТІ, ПРОМОВИ, ЗВЕРНЕННЯ		
ТА ПРИВІТАННЯ (травень 1917 р.—квітень 1918 р.)		
	25	294
[Звернення] “До товаришів-українців” [5 (18) травня 1917 р.]	27	294
Кінець старому лукавству	28	295
Тимчасовий український уряд	30	296
[Промови на I Всеукраїнському селянському з’їзді у Києві		
28 травня (10 червня), 2 (15) червня 1917 р.]	33	297
Від голови Центральної Ради проф. М.Грушевського [Відкрита заява начальнику		
Київської військової округи К.Оберучеву щодо умов формування українського війська,		
2 (15) червня 1917 р.]	34	299
Велике діло	35	301
[Промова на II Всеукраїнському військовому з’їзді		
5 (18) червня 1917 р.]	37	302
Що воно?	38	303
Від голови Центральної Української Ради проф. М.Грушевського [Відповідь начальнику		
Київської військової округи К.Оберучеву на його публікацію “По поводу		
письма г.Грушевского”, 8 (21) червня 1917 р.]	40	304
[Промови на українській маніфестації при урочистому оголошенні I Універсалу		
Української Центральної Ради, 12 (25) червня 1917 р.]	42	305
[Доповідь про державний лад України на підставі вимог життя і теорії державного		
права, проголошена на З’їзді українських правників 13 (26) червня 1917 р.]	43	306
Треба ясніше!	44	307
Чи вияснюється?	47	308
Відродини “Л[ітературно]-н[аукового] вістника”	49	310
В сімдесяти роковини Кирило-Методіївської справи	51	310
[Промови на засіданні Ради військових депутатів з нагоди проголошення		
II Універсалу Української Центральної Ради, 3 (16) липня 1917 р.]	56	316
Чорна пляма	57	317
Україна дійде свого!	58	318
Промова М.С.Грушевського від імені українських організацій, проголошена 10 вересня		
[1917 р. на З’їзді народів у Києві].	60	320
Вільний союз	64	321

Мусимо взяти на розум	65	322
Важна хвиля	66	323
[Привітання III Всеукраїнському військовому з'їзду, 21 жовтня (4 листопада) 1917 р.]	68	324
Проект української Конституції	69	325
[Промова на засіданні Малої ради перед оголошенням III Універсалу Української Центральної Ради, 7 (20) листопада 1917 р.]	74	326
Рятуймо Російську Федерацію	75	327
Час настав	76	327
Новий поділ України	77	328
[Промова на З'їзді рад селянських, робітничих і солдатських депутатів України, 6 (19) грудня 1917 р.]	81	329
[Промова на заключному засіданні Восьмої сесії Української Центральної Ради, 17 (30) грудня 1917 р.]	82	329
Велике Різдво	84	331
[Промова при оголошенні IV Універсалу Української Центральної Ради на засіданні Малої ради, 12 (25) січня 1918 р.]	85	332
Великий обов'язок	86	333
Мир землі нашій!	88	333
Очищення огнем	89	335
Український герб	92	337
Українська самостійність й її історична необхідність	96	338
Новий час	98	339
Про монетну українську одиницю	101	340
Повороту не буде!	105	341
За Холмщину	107	342
Вогні й бурі	110	344
Розмова з професором М.С.Грушевським [щодо причин приходу німецьких військ на Україну (березень 1918 р.)]	112	345
Установчі збори чи парламент?	114	349
Промова в Ц[ентральній] Раді 15-го березня 1918 р. при ратифікації мирного договору	116	351
Промова під Центральною Радою на похороні січовиків студентського куреня 19 березня [1918 р.]	121	353
[Промова на засіданні Малої ради, присвяченому першим роковинам Української Центральної Ради, 20 березня 1918 р.]	122	355
[Промова на київському губернському земському зібранні, 7 квітня 1918 р.]	126	356
"Святі права"	127	356
Промова голови Ц[ентральної] Р[ади] проф. М.С.Грушевського, виголошена на Київському селянському повітовому з'їзді 7 квітня [1918 р.]	130	358
Стара історія	131	358
Розділ III. ПРАЦІ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ТА ПРОСВІТНИЦЬКОГО ХАРАКТЕРУ (квітень 1917 р.—квітень 1918 р.)	135	360
Якої ми хочемо автономії і федерації	137	360
Хто такі українці і чого вони хочуть	152	363
Звідки пішло українство і до чого воно йде	166	365
Українська Центральна Рада й її Універсали: Перший і Другий	181	368
Україна і Росія	203	372
На порозі Нової України: Гадки і мрії	225	377
Історія й її соціально-виховуюче значіння	267	
КОМЕНТАРІ	279	
ПОКАЖЧИК ІМЕН	382	
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК	396	
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ	404	

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 4. Книга I

Серія “Суспільно-політичні твори
(доба Української Центральної Ради
березень 1917—квітень 1918)”

Редактор *Л.Веремієнко*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *С.Довба*
Коректори *Б.Павлів, О.Тростянчин*

Здано на складання 15.01.2007. Підп. до друку 25.07.2007. Формат 70x100¹/₁₆.
Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк. Умовн. друк. арк. 34,83.
Умовн. фарбовідб. 35,63. Обл.-вид. арк. 27,0. Наклад 5000 прим.
Свідощтво держ. реєстру: серія ДК № 2980. Вид. № 16. Зам. 339-7.

Державне підприємство “Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
www.dsv-svit.lviv.ua; e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Друк на ВАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас”
75005 м. Львів, вул. Зелена, 20

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;
Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 —
Т. 4. Кн. I: Серія “Суспільно-політичні твори (доба Української
Центральної Ради березень 1917—квітень 1918)”. — 2007. — 432 с.
ISBN 978-966-603-223-5; 978-966-603-499-4 (т. 4, кн. I)

Перша книга четвертого тому 50-томного зібрання праць М.Грушевського продовжує серію суспільно-політичних творів і вміщує публіцистичний доробок видатного історика й державного діяча доби Української Центральної Ради. Статті, промови та звернення М.Грушевського, видрукувані на сторінках періодичних видань упродовж березня 1917 р.—квітня 1918 р., а також ширші праці, що вийшли окремими брошурами, стали вагомим внеском у розробку концепції Української революції та залишилися важливим джерелом для вивчення й осмислення бурхливих поточних подій зазначеного історичного періоду.

Видання розраховане для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-499-4 (т. 4, кн. I)